

SZILÁGYI MÁRTON

ARANY JÁNOS *ELVESZETT ALKOTMÁNYÁNAK*
KORABELI POLITIKAI KONTEXTUSA*

Az 1840-es évek politikai diskurzusa és ennek az irodalomban való megjelenítése jó alkalmat teremt ideológia és irodalom viszonyának a bemutatására, mert az ideológia elemei ekkor nem kizárólagosságra törve s hegemon helyzetben jelentek meg, hanem a különböző politikai irányzatok közösnek mutakozó frazeológiáját fölhasználva differenciálódtak: a politika nyelvének volt egy olyan közös tereuma, amelyhez a magukat liberálisnak és konzervatívnak tartó felfogások egyaránt tartották magukat, s a különbségek, eltérések ezen belül artikulálódtak. Ez pedig lehetővé tette azt is, hogy nemcsak a megértésnek, hanem a dialógusnak is megmaradt az esélye, s a közös frazeológián belüli politikai érvrendszerek erősen át is hatották egymást. Ez adja ennek a periódusnak a sajátosságát: a kétszatuság erősen sugalmazott léte mellett volt egy, a politikai nyelvhasználatban megmutakozó közös vonatkoztatási rendszer, s ezen belül jelenhettek meg aztán az egymással szembenálló felfogásokat reprezentáló érvrendszerek. Ennek a politikatörténeti periódusnak új eleme éppen ennek a szimbolikus, a nyelvi mezőben lezajlott küzdelemnek a lefolytatása a társadalmi nyilvánosságának a korábitól jelentősen eltérő körülményei között (gondoljunk csak a sajtó szerkezetének átalakulására és bővülésére, új lap típusok megjelenésére, a politikai sajtóra éppúgy, mint a divatlapokra). A kérdéssel legutóbb foglalkozó történész, Dobszay Tamás megalapozottan összegezte a következőképpen a folyamatokat: „Témánk, a politikai élet nyelvi közegének jellege szempontjából a liberalizmus sikeres áttörése nem akkor történt meg, amikor az európai léptékű politikai mozgalmak a közjogi és társadalmi rendszerváltást győzelemre segítették, hanem jóval korábban, amikor a liberális ellenzék elfogadtatta saját témáit és kifejezés módját, sőt – mint a pártalakulás mutatja – egyes intézményeit a politikai szereplők többségével, köztük konzervatív ellenfeleivel.”¹

Mindez azonban egy kontextualista politikai eszmetörténet tanulságainak a rögzítése, ahonnan jelen esetben célszerű egy kissé továbblépnünk: érdemes azt a kérdést is feltennünk, ennek a nyelvi jellegű, szimbolikus politikai küzdelemnek megragadhatóak-e a következményei a korabeli szépirodalomban is, oly módon, hogy ezáltal ne egyszerűsít-

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (témavezető: Korompay H. János).

¹ DOBSZAY Tamás, „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához.”: *A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban*, Századvég, 2008, 1. szám (új folyam, 47. szám), 113–150, az idézet: 148.

sük le a szépirodalmi szövegek retorikai-poétikai felépítését és összetett esztétikai hatáspotenciálját egy illusztratív politikai applikáció kedvéért – mert azért erre van éppen elég rossz példa az utóbbi több mint félévszázad magát marxistaként meghatározó irodalomértelmező gyakorlatából.² A feladat – meggyőződés szerint – elvégezhető, s talán nem is tanulság nélkül való. Különösen, ha ehhez egy olyan szöveget választunk, amely éppen a kétosztatú politikai tér tapasztalatát teszi meg saját világteremtésének alapjává, s éppen ennek következményeit jeleníti meg igen következetesen. Ez a szöveg pedig nem más, mint Arany János műve, *Az elveszett alkotmány*.

Arany János első nagyepikai alkotása, *Az elveszett alkotmány* hiába hozta meg írójának a sikert – a Kisfaludy Társaság vígeposztra kiírt pályázatán 1846-ban elnyerte az első díjat –, meglehetősen felemás irodalomtörténeti recepciót mondhat magáénak.³ Ebben a folyamatban persze több tényező játszott szerepet, s nem utolsósorban nyilván az is, hogy Arany következő, igen rövid idő alatt kánonikussá emelkedő művével, a *Toldival* nem az itt megkezdett epikai irányt folytatta.⁴ Ezt az eltérést a szakirodalom többnyire *Az elveszett alkotmány* rovására értékelte, ám akadt példa az ellenkező irányú megközelítésre is: Móricz Zsigmond nevezetes tanulmánya Arany írói bátorságáról éppen ehhez a műhöz mérten marasztalta el Arany későbbi műveit konformizmusukért.⁵ Ennek következtében aztán a Móricz felfogását vitató tanulmányokban is rendre szóba került *Az elveszett alkotmány*, olykor kifejezetten dicsérően is, mint például Kosztolányinál,⁶ ám a vita centrumába természetesen nem ez került, hanem Arany megítélésének általánosabb, részben morális kérdései.⁷ Nehéz szabadulni azonban attól a benyomástól, hogy a vígeposz megítélésében gyakran Arany saját, utólagos értékelése⁸ köszön vissza, s az iroda-

² Végtelen példaként hadd utaljak arra az antológiára, amely – igaz, nem elsősorban kifejtett értelmezés formájában, hanem a válogatás és kommentálás műveleteivel – minden beválogatott szépirodalmi szöveget az „antiklerikalizmus” időtlenített ideológiai fogalma alá sorolt: *Urak, papok dölyfét, im eleget türtük...*” *Antológia a magyar irodalom antiklerikális hagyományaiból*, Bp., Szépirodalmi, 1952. Az előszót Pándi Pál írta.

³ A mű szövegének kritikai kiadását lásd ARANY János, *Az elveszett alkotmány*, Toldi, Toldi estéje, sajtó alá rendezte VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 2) (a továbbiakban: AJÖM II); recepciójáról: RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 218; TOLNAI Vilmos, *Irodalmunk vaskora*, It, 1913, 377.

⁴ Erre a jelenségre kívánt magyarázatot kínálni a Nyilasy Balázstól kifejtett „kettős pályakezdés” koncepciója: NYILASY Balázs, *Arany János*, Bp., Korona, 1998, 30–57.

⁵ Móricz megjegyzései közül most csak egyet idézek: „Arany csak két ízben volt ifjú és bátor és szabad ember: első és utolsó munkájában: *Az elveszett alkotmányban* és az *Őszikékben*. Ott politikai, itt emberi bátorsága nyilatkozott meg.” MÓRICZ Zsigmond, *Arany János írói bátorsága*, Nyugat, 1931, II, 613–621, az idézet: 621.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Író és bátorság: Válasz Móricz Zsigmondnak*, Nyugat, 1932, I, 121–131; erre Móricz rövid válasza: MÓRICZ Zsigmond, *Sub rosa*, Nyugat, 1932, I, 131.

⁷ Ezt példázza: VOINOVICH Géza, „*Arany János írói bátorsága*”, *Budapesti Szemle*, 1932, 224. kötet, 304–308; FÖLDI Mihály, *Író a válságban*, Nyugat, 1932, I, 300–311.

⁸ Vö. „De én annál elégedetlenebb vagyok magammal, mert a jutalmazott mű akármilyen egyéb, csak víg eposz nem. Terjedelméhez képest igen kevés időm volt kellő kidolgozására (:Július végén kezdtem hozzá): s midőn, az egészét összeállítva, mint tökéletlen tünt fel előttem, már akkor nem volt időm újra dolgozni. Mindent belé akartam zsufolni (ön fogja érteni e szalontai kifejezést) s e miatt az egész valami elnyúló, s mint egész, kiállhatlan valami lőn. Az egészet kellene megsemmisítenem, ha javítani akarnék rajta. Nincs benne kerekded-

lomtörténeti elemzések – még az olyan, rendkívül nagy tudással és érzékenységgel megírt tanulmányok is, mint amilyen a Horváth Jánosé,⁹ a Barta Jánosé¹⁰ vagy a Keresztury Dezsőé¹¹ – ehhez a szerzői kommentárhoz kerestek érveket. Pedig nem szabad megfeledkeznünk arról a kétségbevonhatatlan tényről, hogy Arany ezt az alkotását bizony nyilvánosság elé bocsátható műként kezelte, s nem úgy bánt vele, ahogyan az alkalmi költészetből kinövő műveivel: az, hogy saját maga küldte fel a Kisfaludy Társaság 1845-ös pályázatára, éppúgy komoly autorizációs gesztusnak tekinthető, mint ahogy az is, hogy a visszakapott kéziratot átdolgozta, ki is adatta,¹² mi több, 1867-ben felvette összes művei közé is.¹³

Az *elveszett alkotmány* rendkívüli összetettségének, bonyolult intertextuális utalásrendszerének¹⁴ persze csupán egyik eleme az, amelyet egykorúan politikai aktualitásokkal lehetett azonosítani. Ezeknek a jelentésrétegeknek a jelenlétére a szakirodalom régen felfigyelt, de bár többen emlegették a mű politikai kontextusát, ennek részleteit alaposabban kevesen vették szemügyre.¹⁵ Arany önéletrajzi levelében erre a lehetséges ihletre

ség, nincs a kellő emelkedés, és elfogyás; episodjaiért látszik élni. Azon reménnyel küldtem föl hogy jutalmaztatni nem fog.” Arany János – Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1846. február 22. = ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei, 15) (a továbbiakban: AJÖM XV), 29; „kivánatos volna e műnek új évrei felküldése: így azon sokat változtatnom az idő sem engedé. De mit is változtassak? Az egészet tűzbe vetnem s helyette mást alkotnom kellene ha a szépműtan igényeinek megfelelővé akarnám tenni; így, a mint van, részletes javítás által mit sem nyer.” Arany – Erdélyi Jánosnak, [Nagyszalonta, 1846. december 30.] = AJÖM XV, 37–38. Ennek a véleménynek a későbbi rögzüléséhez nagyban hozzájárult Arany Gyulai Pálhoz intézett, önéletrajzi levele: „1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai, mellyek szemem előtt folytak, némi satyricus hangulatot gerjesztének bennem, és megkezdém, minden előleges terv nélkül, írni az *Elveszett alkotmányt*. A darab, eredetileg, nem volt a nagy közönség elibe szánva... [...] Ha Szilágyi még Szalontán van, kétségkívül tűzbe dobtam volna...” Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. = ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16) (a továbbiakban: AJÖM XVI), 561. Vö. még AJÖM II, 224–225.

⁹ HORVÁTH János, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* = Uő, *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 379–392.

¹⁰ BARTA János, *Arany János eposzírói pályakezdése, Az elveszett alkotmány* = Uő, *Arany János és kortársai, I, Arany-tanulmányok*, válogatta és sajtó alá rendezte IMRE László, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 104–131.

¹¹ KERESZTURY Dezső, *Mindvégig: Arany János (1817–1882)*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 87–93.

¹² Ez utóbbiról lásd bővebben SZILÁGYI Márton, *Arany János és a sírversek = Mindenek gyűjtemény: Tanulmányok Küillős Imola 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005, 167–179.

¹³ Ennek a jelentőségére figyelmeztetett VOINOVICH, *i. m.*, 305; KERESZTURY Dezső, *Az elveszett alkotmányról: Pais Dezsőnek 70.-ik születésnapjára*, It, 1956, 190–191.

¹⁴ A legújabb eredményekből lásd SZÖRENYI László, *Vadonffy Bertalan instanciája Magyarok Istenéhez: Az *Elveszett alkotmány* kihagyott segélykérése = A források bővületében: Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára*, szerk. HERMANN Róbert, ZAKAR Péter, Szeged, Belvedere Meridionale, 2007, 469–473.

¹⁵ Horváth János is így kezdte elemzését: „Szándéka szerint politikai satíra, a hazaszeretet, a józanság és humanizmus elégtelenségének gúnyra fordított kiöntése: megkönnyebbülés.” HORVÁTH, *i. m.*, 380. Vö. még BARLA Gyula, *Arany politikai környezete az 1840-es évek első felében*, StudLitt, 2(1964), 57–77. Lásd még a kritikai kiadásban VOINOVICH Géza rövid összefoglalását, amely számos fontos körülményre utal, de kevésbé tesz rendet adatai között: AJÖM II, 221.

is nyíltan utalt, érdemes tehát figyelmet szentelni a kérdésnek; annál is inkább, mert a műnek ez a vonulata nem csak rejtett vagy nyílt szerzői intencióként fogható fel, hiszen az egykorú befogadás során a szöveg lépten-nyomon felkínálta a korabeli aktualitásokra való ráismerés lehetőségét. Ezt bizonyítja a pályaműről készült három értékelés is, amelyből kettő (Erdélyi János és Stettner György munkája) kifejezetten utalt a vígeposz életszerűségére.¹⁶ A korabeli politikai utalások forrásainak megfejtésekor, tekintettel Arany meglehetősen elszigeteltségére Szalontán, nagyrészt a sajtótudósításokból ismeretes híradásokkal való korrespondenciákat adhatjuk meg. Annál is inkább, mert Arany itt típusokkal dolgozik, olyan teret és időt teremt, amely noha számos konkrétummal jellemeztetik, mégiscsak absztrahálva van; nem saját környezetének ábrázolása itt a cél, mint ahogyan néhány szalontai alkalmi versében teszi: ellenpéldaként hadd utaljék a csak néhány évvel korábbi, [*Szilágyi István nevenapjára*] címmel ismeretes versére, amelyet csak a helyi baráti társaságra vonatkozó anekdotikus adalékokkal együtt lehet megérteni, s amelyet Arany valóban nem is akart publikálni.¹⁷ *Az elveszett alkotmány*ba bevont és működtetett utalások nagy része tehát az Arany számára elérhető információs csatornákat is láthatóvá teheti, s ezek között a korabeli sajtónak nyilván jelentős szerepet tulajdoníthatunk. Arany magánlevelezése ugyanis ebben az időszakban nem szolgáltatott a költőnek bőségesen alternatív politikai-közéleti híreket, a fennmaradt levelek legalábbis ezt igazolják; ez azonban nem is meglepő, hiszen Arany, az irodalmi körökben is ismeretlen szalontai jegyző ekkor nem volt tagja a liberális értelmiség meghatározó csoportjainak, ezért ebből a szempontból is nagy jelentősége lehetett számára Petőfi fölkínált barátságának néhány évvel később.¹⁸

Érdemes tehát föltennünk a kérdést: lehet-e azonosítani a mű szövegében politikai konkrétumokat, illetve – s ez talán még érdekesebb – ezeknek az azonosítása révén miféle képet kaphatunk arról az alkotásmódról, ahogyan Arany transzformálja az egykorú nyilvánosságban elérhető információkat saját poétikai felfogásának megfelelően?

Az egyik legfeltűnőbb, s legtöbbször értelmezett utalás természetesen Széchenyi István *Hitel* című művének hatása. Arany Széchenyi *Hitel*ének különleges pozíciót ad a szövegben. Rák Bende atyja ugyanis a *Hitel* olvasása miatt kap gutaütést, s amint erről fia a pokoljárás alkalmával meggyőződik, apjának büntetésül a túlvilágon is egyfolytában ezt a könyvet kell olvasnia. Rák Bende apjának a szájából hangzik el az ötödik énekben a következő átok:

¹⁶ Erdélyi János: „Tárgya igenis a jelenből van véve, azaz: élethű festését látjuk benne a mai magyar életnek.” Stettner György: „Ebben, a nálunk napirenden levő politikai és socialis mozgalmak való eposzi objektivitással, szinte szoborszerű élethűségben, tárgyalatának, fűszerezve a legfinomabb iróniával, s a satyrának chaemaeloni árnyazataival: a horatiusi *ridendo dicere verum*’tól fogva egész a Iuvenalisi *potentiáig*.” AJÖM II, 223.

¹⁷ A kéziratot az ünnepelt, Szilágyi István őrizte meg, tőle került Gyöngyösy Lászlóhoz, aki jóval Arany halála után publikálta *Lelki szemét hordó lapát* címmel: GYÖNGYÖSY László, *Adatok Arany János életéhez*, EPhK, 1905, 483–495.

¹⁸ Arany és Petőfi megismerkedésének értékelésére legújabbán lásd KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008, 290–293.

Énnekem e könyvet, mely mindennél haragítóbb,
Szüntelen olvasnom kell: átok azokra, kik e könyv
Tételeit hiszik és követik; szerzője pedig még
Érje meg Actaeon sorsát: tépjék le kopói,
Mellyeket ő táplált kezdetben manna beszéddel.¹⁹

Ez pedig a mű világán belül – egyszerre ironikusan és komolyan – Széchenyinek és a *Hitelnek* kölcsönzi a kezdeményező szerepet: minden későbbi politikai cselekvés erre a szövegre és a szöveg kiadásának gesztusára vezethető vissza, mint ahogyan maga Rák Bende is életének későbbi alakulására nézvést döntő jelentőségűnek minősíti apja halálát. Arany beállítása itt feltűnően egybecseng a Széchenyit bíráló Dessewffy Aurél konzervatív bírálatával: „Az agitátorok tehát csak hamar elsodorva látják magokat az ideák által, melyeket ébresztettek, felemészttve tanítványaiktól mint Afrikában a vadaknál, hol a fiúk szüleiket agyon verik.”²⁰ Ebben az egybeesésben most nem elsősorban az a filológiai mozzanat az érdekes, hogy Arany mennyire ismerhette a Széchenyi körüli vitákat,²¹ hanem az, hogy a politikai diskurzus jellegével volt tisztában, s ezt képes volt koncepciójához igazodva beépíteni művébe. Ennek a koncepciónak a szempontjából pedig a műbeli célzások és allúziók belső összefüggése a legizgalmasabb kérdés, innen kiindulva célszerű felmérni a szöveg politikai kontextusát.

Az, ami bizonyosan Arany legközvetlenebb tapasztalatából eredhetett, a honoráciorok szavazati jogának a kérdése. Ez a mű második énekében Rák Bende – a vergiliusi mintát, azaz Aeneasnak a Dido előtti visszaemlékezését imitáló – szavai szerint²² így jelenik meg:

A tisztújítás egy hét vala már; mi az órát,
Perceket úgy lestük, mint víg szüretet les a gyermek;
És ím, hirtelen a főispán vármegyegyűlést
Hirdettet, valamely most jött fensőbbi parancsért.
Összegyűlünk, a parancs olvastatik; ennyire megy ki:
„Tisztesb-rendűség nem lévén ősi nemesség,
A megye álljon el a végzéstől, melyben ezeknek
Voksot adott: ha nem áll, tisztújítást ne reméljen.”
Pártom e rendelményt hódolva fogadta, szokásként;
Ellenben szeleburdi vitézink víttak erősen,

¹⁹ Az Arany-idézetek forrása a következő kiadás: ARANY János *Összes költeményei*, I, *Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003, az idézet: 694.

²⁰ X. Y. Z. [gróf DESSEWFFY Aurél], *Pesti Hirlap és Keletnépe közti vitály, négy cikkben* = Gr. SZÉCHENYI István, *A Kelet népe*, szerkesztette és bevezetéssel ellátta FERENCZI Zoltán, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István Összes Munkái), 591. Először megjelent: Világ, 1841, 76–79. szám.

²¹ Erről egyébként részletesebben lásd BARLA, *i. m.*, 62–68.

²² Erre a vergiliusi imitációra már Riedl Frigyes felhívta a figyelmet: RIEDL, *i. m.*, 216–217.

Piszkoltak mindent, mi fölöttük bír hatalommal,
Keblükhöz karolák a nevelt honoratior osztályt:
És ők fércelték e kormányelleni végzést,
Hogy: *Mivel egyrésztől* terhet visel a nemesekkel
A tisztessb osztály, *másrésztől*, sokba kerülvén
Eddig is a szavazathódítás, több haladást nem
Szenvedhet már tisztfejelésünk: minden időben
Állani fog honoratiorink szavazatja, *kivéven*
A szavazás idejét!²³

A Pesti Hírlap 1845-ös évfolyama tudósított arról, hogy a június 4-i, Bihar megyei közgyűlésen a választásra jogosultak összeírásakor merült fel a kérdés a honoratiorok szavazati jogáról.²⁴ Ez az ügy ekkor számos megyében napirenden volt, Arany sorainak értelmezéséhez a megyei viták szolgáltatnak kulcsot.²⁵ Bihar megye ugyanis az 1845-ös tisztújítás előtt hozott határozatot a honoratiorok – s valóban, a cikk is használja rájuk a „tisztesb rendűek” kifejezést, mint a főntebb részlet – szavazati jogáról, ezt a rendelkezést azonban a Helytartótanács felfüggesztette. A vitában végül is az a döntés született, hogy a megye főntartja saját rendelkezését: „Elnök ő mtga tehát, a’ közakaratra engedvén, kijelenté határozatul: hogy minden lelkészek, jellevelek ’s főiskolai tanítók szavazattal birván, e’ végett a’ küldöttség’ 2) pont alatti véleménye teljesebbé véte-tik...” Ami egyébként azt jelentette, hogy ezeknek a kategóriáknak beiktatásával másokat ki kellett venni a választásra jogosultak közül.²⁶ Ez a kérdés Aranyt közvetlenül is érintette, hiszen ő maga is honoratior volt, szavazati joggal nem rendelkezett, s ez a rendelkezés sem változtatott ezen, hiszen a tanulmányait be nem fejező Arany nem szerzett „jellevet”, azaz végbizonyítványt, a többi kategóriába pedig értelemszerűen nem illett bele. Ez a probléma annál is jobban érdekeltette őt, mert a méltatlan lesüllyedés tudati tényezője bizonyosan jelen volt a családjában. Az Arany család hosszas nemes-ségvitató pere ugyanis, amelyet még Arany apja kezdett el annak reményében, hogy a Mária Teréziától megszüntetett szalontai kollektív hajdú kiváltságot nemességként elismeresse, sikertelen maradt; Arany ezt a pereskedést nem is folytatta.²⁷ Minden bizonynyal alakította azonban mentalitását az a feszültség, amely a nemesi kiváltság tudata és a család paraszti életformája között feszült.²⁸ Aligha véletlen, hogy Arany az önéletrajzi levelében is úgy idézi fel *Az elveszett alkotmány* megírásának időszakát, hogy a megfo-

²³ ARANY, *i. m.*, 651–652.

²⁴ Pesti Hírlap, 1845. jún. 20. (489. szám), 404.

²⁵ Erre utalt BARLA, *i. m.*, 69–70.

²⁶ Pesti Hírlap, 1845. jún. 20. (489. szám), 404.

²⁷ Ezt a kérdést Arany így foglalta össze tömören önéletrajzi levelében: „NB. Nagy apám nemes volt, s apám, a kutyabőrnek birtokában, nem vala képes visszaszerezni a kiváltságot, minthogy erdélyi fejedelemtől (I. Rákóczi György) nyerte volt azt a család.” Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykörös, 1855. június 7. = AJÖM XVI, 561. Vö. még MÁRKI Sándor, *A nagyfalusi Arany-család*, Száz, 1879, 771–779; BENKÓ Imre, *Adalék Arany János családjának nemes voltához*, ItK, 1909, 475–476.

²⁸ Vö. GYÖNGYÖSY László, *Arany János élete és munkái*, Bp., Franklin, 1901, 3–15.

galmazásba nem csupán a hivatalos politikából való kiszorulás, hanem a nem nemesi állapot iránti indulat is beleérthető: „A darab, eredetileg, nem volt a nagy közönség elibe szánva, csak magán időtöltésül kezdék abba, hogy kiöntsem bosszuságomat, mire más térem nem igen vala, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz.”²⁹

A Rák Bendétől elmondott sérelmes tisztújítás leírása több ponton szintén a nevezetes bihari eseményekkel látszik összefüggeni.³⁰ Erre utal az, hogy a vígeposzbéli főispán katonákat rendel be a választás idejére a vármegye házába, ahogyan ezt Tisza Lajos tette.³¹ Az előre megnevezett személyek kijelölésének elmaradása – ami miatt Rák Bende elesett a szolgabíróasztaltól – szintén Tisza taktikájára emlékeztet.³² Persze ebben az esetben olyan jelenségekről van szó, amelyek ez idő tájt más megyékben is előfordulhattak, ám a bihari példa közelsége talán valószínűbbé teszi a helyi eredeztetést. Arany azonban ezekből, a korabeli nyilvánosság számára a Pesti Hírlap tudósításából ismerős elemekből más logika szerint építkezik: nem kapcsol egyértelmű politikai értékválasztást a jelenség leírásához. Sőt, mivel ez az esemény kifejezetten a konzervatív oldalon álló főhős, Rák Bende előadásában hangzik el a műben, a minősítés még kevésbé egyértelmű: hiszen a nézőpont rögzítve van ugyan, a modalitás viszont nem látszik eltérni a narrátorétól. Az adott részlet a két, szembenálló oldal lényegi azonosságát hangsúlyozza, mondván, a vereség oka nem a csalás és becsületesség közti különbség, hanem csupán a csalás mértéke.

Háromszor szavazánk és, rettenetesség,
Mégis az ellen nyert! Mert ők – *négyszer* szavazának.³³

Figyelemre méltó Arany eljárása. A Tisza Lajos vezette tisztújítás célja ugyanis az ellenzék teljes kiszorítása volt a vármegyei tisztikarból, s ezért is kezelte az ellenzék sérelemként az ügyet. Arany azonban fordít egyet ezen a sémán, amelyet pedig szinte készen

²⁹ Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. = AJÖM XVI, 561.

³⁰ Erre felhívta a figyelmet BARLA, *i. m.*, 70–71.

³¹ Vö. az első híradással, amelyet Csengery Imre tett közzé: „BIHARBÓL. V.-olaszi, jun. 24. Sietek előlegesen közzétenni tisztválasztásunk’ eddigi eredményét. Roppant tömeg jelent meg. A’ megyeház’ előterét ’s udvarát már tegnap korán reggel nagy számu lovas és gyalog katonaság külön csoportokban foglalá el, ’s egy része, némi tolongás’ következtében, a’ kisebb terembe is bevitetvén, a’ szavazás közben oda gyűlt sokaságot fegyverrel üz ki. A’ két rész Bernáth Józsefet és Papszász Lajost tűzé ki első alispánul. De Bernáth József, előbbi másod alispán, ki nem jelöltetvén, az egész baloldal, mellynél a szembetűnő többség vala, nem vett részt a szavazásban. Így Papszász Lajos első alispán lön; másod alispánna pedig Thurzó János ki nem jelöltetése után felkiáltás’ utján Sántha György választaték el. A’ baloldal’ elkeseredettsége le nem írható. Szándéka orvoslást felsőbb helyen keresni. Részletes tudósítasom következni fog. A’ választás ma folytatattik. – Csengery Imre.” Pesti Hírlap, 1845. jún. 29. (494. szám), 425.

³² A bihari tisztújítás eseményeiről lásd még HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, második, javított s bővített kiadás, III, Pest, 1868, 73–75. A tisztújítás következményének tekinthető, december 15-i, véres megyegyűlési konfliktusról Kemény Zsigmond írt beszámolót az egykorú lapok és Beöthy Ödön tudósítása nyomán: FERENCZI Zoltán, *A biharmegyei 1845. december 15-iki gyűlés leírása Kemény Zsigmondtól*, Budapesti Szemle, 1903, 116. kötet, 127–141.

³³ ARANY, *i. m.*, 652.

kap: nála a konzervatívok vezéralakjának készülő Rák Bende veszíti el a hivatal reményét. Az eltérés akkor lesz igazán látványos, ha ezt a beállítást összevetjük a Pesti Hírlap Lukács Györgytől származó tudósításával, amely a leginkább informálhatta az ország politikai közvéleményét a bihari eseményekről: ebben a cikkben is egyértelműen a vesztesek iránti politikai szimpátia mutatkozik meg.³⁴ A Pesti Hírlap nyilvánvalóan az úgynevezett „baloldal” mellett foglalt állást, s őket tüntette fel a törvények védelmezőjeként. Más, ezzel ellentétes irányú politikai elfogultságra magában Rák Bende monológjában is van utalás, amikor saját hőstetteinek elregélését a konzervatív Nemzeti Újságban reméli viszontlátni.³⁵

Arany alapvetően kétosztatú világot rajzol fel, s nemcsak a politika közegét ábrázolja így, hanem Armidának, a maradiság istennőjének és Hábornak, a szabadelvűség istennéne a kettősével a transzcendencia világát is. Csakhogy nem állítja be egyik oldalt sem kizárólagos értékek tulajdonosának. A mű iróniája általános, mindenkire és mindenre kiterjed, egyetlen szereplő s csoport sincs kivonva alóla – mi több, maga a kétosztatúság sem. Ezt mutatja a mű lezárása, amelyben a megifjult két örök ellenfél, férj és feleség, Hábor és Armida vázolja fel az összefogásban rejlő gyönyörű jövőt; ez a Csokonai *Dorothyjára rájátszó lezárás*³⁶ a mű szerkezeti elvéből szervesen következik, különösen, hogy az ezután olvasható *Ráadás* minden újabb fejlemény ellenére változatlanul mutatja a műben ábrázolt magyar világot.³⁷ Mivel pedig a mű világában sehol nem bukkan fel politikai értelmű értékválasztás, erősen kérdéses, miért kellene ebben „radikális felfogást” látnunk,³⁸ s nem inkább világnézeti gyökerű szkepszist.

Ebben a keretben értékelendő a mű másik, az előzőnél átfogóbbnak mutatkozó politikai eleme, a háziadó ügye, s ennek az 1843–44-es országgyűlés előtti megyei vitái, amelyek során számos megyében elbukott a nemesi adómentességet egy ponton feloldó kezdeményezés. A követválasztásokkal összekapcsolódott politikai összetűzések leglátványosabb esete a zalai volt. Zalában ugyanis olyan erőteljes agitáció folyt a háziadó

³⁴ „És főispáni helytartó úr fölolvasá az első alispánságra jelöltek neveit, de nem vala közöttök a’ név, melly mintegy háromezeröttszáz választó’ ajkairól hangozék, ki 1841 óta férfias szilárdsággal ’s kitünő erélylyel viselé alispáni-hivatalát, ’s ez által az ellenzék’ szíves barátságát és a’ választó nemesség többségének szeretetét kiérdemelte. Ha a’ felolvasott kijelölés által csak háromezer ötszáz választó nemes’ ohajtása marad vala viszhang nélkül, és általa főispáni-helytartó úr csak máj. 19-kén adott szavát hagyta volna beváltatlanul: ez esetben talán türethetőbbé válik a kijátszás-okozta mély fájdalom, de a’ választó többség’ méltó igényeinek ’s az adott szó’ beváltásának mellőztével, megsértették egyszersmind véleményünk szerint az 1723: 56 törvény, és az ezen alapult gyakorlat, melly szerint a’ fölkormányzónak az ’előbbi alispán’ kijelölése mulhatlan kötelességében áll, és a’ melly kötelesség, minthogy az 1844ki tisztujtás óta hivataloskodott alispánok’ egyike sem jelöltették ki, – nem teljesített.” Pesti Hírlap, 1845. júl. 10. (500. szám), 21–22.

³⁵ „De miért kérkedjem e hősi / Tettemmel? hiszen azt elhírli a Nemzeti Ujság!” ARANY, *i. m.*, 652. A lapról lásd DEZSÉNYI Béla, *Nemzeti Újság 1840–1848: Nyolc év egy konzervatív hírlap történetéből*, Regnum, 1940/1941, 313–356.

³⁶ Már Riedl Frigyes is felhívta a figyelmet általánosságban a mű Csokonaira visszautaló jellegére: RIEDL, *i. m.*, 214.

³⁷ Ezért tűnik elsieltettnak és egyoldalúnak Barta János kijelentése: „A mű mondvacsinált, feladatszerű, allegorikus befejezését nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk.” BARTA, *i. m.*, 123.

³⁸ Ez VOINOVICH Géza véleménye: AJÖM II, 222.

támogatásának követutasításba vétele ellen, hogy 1843. április 4-én a Zala megye követutasítását tárgyaló közgyűlésen a felbérelt és leitatott kismemesek leszavazták a háziadó fizetésének tervét. Ezek után Deák Ferenc – akinek követté választása a liberálisok legfőbb célja volt – az április 24-i követválasztás alkalmával nem vállalta el a követséget, s helyére nem is választottak senkit. Deák a Kerkápoly István zalai alispánhoz intézett, augusztus 29-i levelében bejelentette, hogy a követséget semmiképpen nem vállalja el.³⁹ Deák visszahúzódása az országos politikától persze aligha magyarázható egyetlen tényezővel – Molnár András úgy fogalmaz: „1843 tavaszán történt visszavonulásának legalább annyira ürügye, mint közvetlen kiváltó oka volt Zala megye liberális követutasításának megbuktatása.”⁴⁰ Az eset nagy feltűnést keltett. Deák igyekezett befolyásolni az ügy nyilvánosság elé kerülő verzióját is, inkább tompítva annak élességét; ezt mutatja Kossuthhoz, a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez intézett, rövidebb levele, amelyben instrukciókat adott a követválasztásról szóló beszámoló közléséhez.⁴¹ A zalai esetről ugyanis természetesen hírt adott a Pesti Hírlap, az újság zalai levelezőjének, Kossár Józsefnek a cikkét közölvén; itt a szerző gyász hírként számolt be az eseményről, ezekkel a szavakkal indítva írását: „A’ durva, a’ nyers erőszak nagy argumentuma győzött. Mit senki nem vala képes hinni, mitől akárhol másutt, mint Zalában, lehetett volna rettegni – szóval: a’ nagy fatum, nem Zala, hanem Hunnia fatuma teljesedésnek akar indulni.”⁴² Ám az eseménysornak ezzel még nem volt vége. Augusztus 31-én ugyanis újabb követválasztásra került sor Zalában; ekkor a liberális ellenzék alkalmazta a korteskedés szokásos, leitatásra építő módszerét, megszavaztatta a nemesi adófizetést is magában foglaló követutasítást, s követté választotta Deákot. A korteskedés alkalmával emberhalál is történt. Deák azonban most sem fogadta el a mandátumot, erkölcsi felfogására hivatkozva.⁴³ Az eset után Deák komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy álláspontját világosan kifejtse. E tárgyban nagy levelet írt Klauzál Gábornak, felhatalmazva őt arra, hogy azt megmutassa barátainak is; a felsorolt nevek igen tanulságosak arra nézve, hogy az országgyűlési követek, illetve a közvélemény formálásában befolyásosnak számító személyek közül

³⁹ Levél Kerkápoly István zalai alispánhoz, Kehida, 1843. augusztus 29. = DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek*, I, 1825–1849, válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta MOLNÁR András, Bp., Osiris, 2001, 408–411.

⁴⁰ MOLNÁR András, *Deák Ferenc és az 1843/1844. évi országgyűlés = Zala követe, Pest képviselője: Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2004, 74.

⁴¹ A levél vonatkozó részlete így szól: „Még egyet: a Hírlapban, ha majd a zalai tudósítást közlöd, személyemről semmivel nem szólj többet, mint más személyéről, s oly keveset, amint csak lehet; tudod, hogy nékem igen kellemetlen az ilyen kiemeltetés, most kivált, talán káros is volna. Mindenesetre kerüld úgy szólni rólam, hogy bárkinek hiúsága sértve legyen, ezt kérem, ezt várom barátságodtól.” Levél Kossuth Lajoshoz, Zalaegerszeg, 1843. április 4. = DEÁK, *i. m.*, 407.

⁴² Pesti Hírlap, 1843. ápr. 13. (238. szám), 244.

⁴³ MOLNÁR András, „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!”: *Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája = Skandalum: Magyar közéleti botrányok 1843–1991*, összeállította GERŐ András, Bp., 1993, 9–26.

Deák kiket tartott fontosnak informálni. Ez a levél tehát nem volt ugyan publikus a kor-szakban, de egy meghatározott körben terjedhetett.⁴⁴

Az első követválasztásról szóló, Pesti Hírlap-béli cikk retorikája egyértelmű: világos-sá teszi, hogy kik okozták a bukást, s ki mellé kellett volna állnia minden jóérzésű embernek. A két tábor felosztása itt nem elsősorban vagy kizárólag politikai különbségként jelenített meg, hanem morálisként. Deáknak a második követválasztás után keletkezett, nagy öngazoló levele azonban más logikát követett: hiszen Deák számára elfogadhatatlan volt, hogy a kortesi technikák alapján azonosnak mutakozzanak konzervatív és liberális oldalon egyaránt. Ezért határolódott el az ő megválasztását támogató Csány Lászlótól és Zalabéri Horváth Jánostól is, vállalván a számára sejthetőleg nehezen feldolgozható konfliktust azokkal, akiket Zalában elvbarátainak tartott. A Deák következetessége körüli értetlenség azonban azt mutatja, hogy ezzel az interpretációval sem tudta alapvetően befolyásolni a zalai események egykorú megítélését: Csány László nyilvánosan, a Pesti Hírlapban akarta felelősségre vonni Deákot.⁴⁵ Amit viszont Deák közvetlen környezete, politikai elvbarátai olyannyira kevésbé látszottak megérteni,⁴⁶ voltaképp nincsen is olyan messze Arany felfogásától, csak tragikus pátosza mutatja alapvetően eltérő hangsúlyokat követőnek.

Nem meglepő tehát, hogy Arany, bárhonnán tájékozódott is az eseményekről, ebben a konfliktusban ismerhetett rá arra az esetre, amely a vígeposz koncepciójához a leginkább illeszkedett. *Az elveszett alkotmány* cselekménybonyolítása nem véletlenül emlékeztet olyannyira erőteljesen a zalai skandalumra: a két oldal, adózók és nem-adózók összezapásának rajza és a megfélemezésükre kiküldött katonaság közbelépése is erre mutat, annál is inkább, mert hasonló jelenségek ezeknek a vitáknak a kapcsán Biharban nem voltak. Ennyiben tehát biztosan árnyalendő az a kijelentés, amely a művet csak a bihari fejleményekkel hozza kapcsolatba⁴⁷ – igaz, másik végletként a kritikai kiadás álláspontját is érdemes finomítani, ott ugyanis éppen a lokális elemek – szerintem kétségbevonhatatlan

⁴⁴ A megnevezett személyek a következők voltak: „Levelem, és pedig annak minden sora Bezerédjnek is szól, és Beöthynek, Palóczynak, Bónisnak, Szentkirályinak, Wenckheimnek és Rádaynak, Töröknek és Horváth Tóninak, Kubinyinak, Géczynek, úgy szintén Batthyánynak, Eötvösnek, Telekynek, Záborszky Loizának, Szalay Lacinak, és mindazoknak, kikkel szíves baráti viszony köt össze; közöld tartalmát ezeken kívül másokkal is, akikkel akarod.” Levél Klauzál Gáborhoz, Kehida, 1843. szeptember 3. = DEÁK, *i. m.*, 411–424, az idézet: 423.

⁴⁵ MOLNÁR András, *Csány László a zalai reformellenzék élén = Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, 1990 (Zalai Gyűjtemény, 30), 42–45.

⁴⁶ Megjegyzendő, hogy Deák morális érvei iránt Kossuth megértőnek mutatkozott, vö. MOLNÁR, *i. m.* (2004), 76.

⁴⁷ Riedl Frigyes a megyei pártarcok kapcsán kizárólag a bihari eseményekre utal: RIEDL, *i. m.*, 215. Ugyanez a felfogás szerepel: HORLAI Györgyné, *Az elveszett alkotmány*, It, 1949, 282–287. Vö. még Szörényi László szavaival: „A bátorság politikai értelemben tagadhatatlan, hiszen a Bihar megyei politikai küzdelmeket mintául véve Arany egyaránt elítélte a konzervatív és liberális pártot, valamint a kettő között ingadozó közép-erőket.” SZÖRÉNYI László, *Arany János = Uő, „Álmaim is voltak, voltak...”: Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról*, Bp., Akadémiai, 2004, 91.

– jelentősége halványul el, mondván, hogy a mű „keletkezését az a politikai és társadalmi helyzet érteti meg, mely az 1843–44-es országgyűlés berekesztése után kialakult.”⁴⁸

Az elveszett alkotmányról szóló szakirodalom mindezekig semmi figyelmet nem szentelt Császár Ferenc 1843-ban névtelenül megjelent satirikus költeményének,⁴⁹ amely egyébként 1846-ban immár Császár gyűjteményes kötetében is megjelent, kétségtelenné téve a szerzőséget.⁵⁰ Császár az 1843-as zalai eseményekre reagált sajátos szerkezetű művével, amely tizenkét képre épül – a szöveg szempontjából is igen lényeges rajzok a kiadvány részei –, s az egyes képekhez kapcsolódó rövid versek pedig szonettek. A főhős ébredésétől az újbóli elalvásáig terjedő történetvezetés több ponton is az eposz műfaját parodizálja: a névtelenül maradó „mámoros bajnok” szónoklattal gyűjt maga köré népet, majd csatát is vezet a megyegyűlésen az adózást javasolók ellen. A mű a nem-adózók ellen irányuló ironia erőteljes nyelvi eszközeivel él, jól példázva egyébként azt is, hogy a konzervatív oldalról megfogalmazódó kritika éppúgy a korabeli politikai élet megvesztegetésre és erőszakra épülő szokásrendjével szemben foglalt állást, mint a liberális.⁵¹ A mű ironikus szemlélete, nyilvánvalóan eposzparódiára emlékeztető narratív struktúrája határozottan Arany jóval nagyigényűbb vállalkozásának irányába mutat. Császár művének ráadásul van néhány olyan eleme is, amely közvetlenül *Az elveszett alkotmányig* látszik elvezetni. Az még talán csak érdekes apróság, hogy egy helyütt a narrátor a főhöst Toldihoz (!) hasonlítja: „S mint hadszokott hős Toldi táborával / Epedve várta ellenét csatára:...”⁵² A legérdekesebb ebből a szempontból az adózást elutasítók nyelvi karakterizálását szolgáló kifejezésnek a használata: „Nem kell adó, nem! Szűz nyakunk ne tűrje,...”⁵³ illetve „A hős nemes had: nem volt szűz nyakába / Adó akasztva.”⁵³ Ez a kifejezés, amelynek egykorú vagy későbbi szótári rögzítése – tudtommal – elmaradt, jellegzetesen zalai kifejezésnek látszik, s olyannak, amelynek felbukása az 1840-es évek elejére tehető. Országos elterjedéséhez Császár műve járulhatott hozzá, valamint az a satirikus szöveg, amely a Frankenburg Adolf szerkesztette Magyar

⁴⁸ AJÖM II, 221. Megjegyzendő, hogy korábbi munkájában Voinovich utalt ugyan a kor jellemzése kapcsán Zalára is *Az elveszett alkotmány* genezise kapcsán, de ezt a továbbiakban nem tekintette lényegesnek a mű szempontjából: VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1817–1849*, Bp., MTA, 1929, 77.

⁴⁹ CSÁSZÁR Ferenc, *Magyar életképek 1843-ból, Rajzolva egy zalamegyei adózótól*; a szöveget újból kiadta MOLNÁR András, *Pártküzdelmek költészete: Paszkvillusok, kortesversek a reformkori Zalából = Művelődéstörténeti tanulmányok*, szerk. TURBULY Éva, Zalaegerszeg, 1990 (Zalai Gyűjtemény, 31), 214–217. Köszönöm Molnár Andrásnak, hogy erre a közleményére felhívta a figyelmemet. Megjegyzendő, Arany egyik legutóbbi monográfiája, Nyilasy Balázs sem említette Császárt, amikor pedig így fogalmazta meg a kutatás állását: „Az Arany-recepció már eddig is alapos feltáró munkát mondhat magáénak mind *Az elveszett alkotmány*hoz tematikailag kapcsolódó – a megyei politikai »purparlé« parodisztikus feldolgozásához mintegy bátorítást jelentő – lehetséges indítatok számbavételében, mind a parodisztikus, játékos, destruáló versvilág fogalmi körülírásához segítséget adó tradíció megnevezésében.” NYILASY, *i. m.*, 35.

⁵⁰ *Az adó Zalában. 1843* = CSÁSZÁR Ferenc *Költeményei*, bővített kiadás, [1846], 173–186. A képek itt nem szerepelnek a szöveg mellett.

⁵¹ Erről bővebben lásd MOLNÁR (1990), *i. m.*, 200–201.

⁵² MOLNÁR (1990), *i. m.*, 215.

⁵³ MOLNÁR (1990), *i. m.*, 215–216.

Életképekben⁵⁴ jelent meg. Ez az anonim írás már címében is egymás mellé rendelte a zalaiakat és a bihariakat.⁵⁵ A Bankó Jenő álnévvel jelölt fiktív levél egy Bihar megyei nemes beszámolója a Szalontáról (!) Pestre vezető útról, amelynek végén felfigyelt egy, a Zala megyei adózók álláspontját népszerűsítő verses kiadványra (a cikk nem nevezi néven a szerzőt, Császárt); a Bankó név nem egyszerűen beszélő név, amely viselője megvásárolhatóságára utal, hanem a szöveg egészében megfigyelhető utalásrendszer egyik eleme. Ezt pedig „a két garasos” tervre való utalás⁵⁶ és a Zala megyei nem-adózók egyik vezérének, Forintos György táblabírónak, volt főszolgabírónak a vezetéknéve működteti.⁵⁷ Az elveszett alkotmány néhány évvel későbbi szövegével külön kapcsolatot teremt az írás utolsó egysége, amelyet immár nem Bankó Jenő nézőpontjából ismerünk meg, hanem a fiktív levél közreadója meséli el „tragi-comoedia”-ként a főhős hazaútjáról. Ebben Bankó magát „szűz-vállistá”-nak nevezi kétszer is, ezzel hangsúlyozva, hogy ő bizony nem fizet vámot nemes ember létére.⁵⁸ Ez a kifejezés egyértelműen Császár művének imént idézett fordulatát fogalmazza át⁵⁹ – márpedig Arany művében Rák Bende egyik párthívét éppen Szűzvállnak hívják. Ez az egybeesés persze önmagában még nem lenne perdöntő, hiszen ez lehetett szélesebb körben elterjedt fordulat is,⁶⁰ ám ennek a nyelvi elemnek a jelenléte Arany művében azért kaphat külön jelentőséget, mert Császár szövegének, illetve az erre reagáló másik írásnak a szemlélete látszik igen beszédeseznek Arany felől nézvést. A satirikus ábrázolás ugyanis Császárnál is, névtelen folytatójánál is az elutasított álláspont politikai természetű minősítésén alapul: Császár művének alcímében olvasható az utalás, „Rajzolja egy zalamegyei adózótul”, a Magyar Életképek szövege pedig ezt fordítja meg, amikor egy Bihar megyei nem-adózó, Bankó Jenő fiktív alakjának megteremtésével egy olyan torzképet alkot, amellyel implicit módon érvelhet a másik álláspont haladó mivolta mellett. Császár személye azonban abból a szempontból különösen tanulságos, hogy ezt a két tábor aligha lehet egyszerűen libe-

⁵⁴ Az almanach keletkezéséről lásd FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok*, II, Pest, 1868, 138–140.

⁵⁵ *Magyar életképek egy zalamegyei adózó-tól: A' bunkós kritika szabályai szerint fontos pontossággal bírálva: egy biharmegyei nem-adózótól*, Magyar Életképek, II (1843), 166–174.

⁵⁶ SZÉCHENYI István, *Két garas = Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*, II (1843–1848), szerkesztette és bevezetéssel ellátta VISZOTA Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1930 (Gróf Széchenyi István Összes Munkái VI/2), 3–106.

⁵⁷ „'S mit kellett legujabban hallanom! Az adót 'két garas' nevezet alatt akarják megkedvelteni. Na hiszen ez is szép dolog lesz, 's meglássuk, ki fog győzni! A' két garasosok adó mellett, mi pedig 'forintos'ok az adó ellen, – gondolom, ez olly harcz lesz, mellynek kimenetele felől részünkre előlegesen is minden jót hirdethet-ni...” *Magyar életképek...*, 171. Forintost Deák levele is név szerint emlegeti: DEÁK, *i. m.*, 417.

⁵⁸ *Magyar életképek...*, 173–174.

⁵⁹ A kifejezés előfordul Császár egy másik, szintén a nem-adózást satirikusan ábrázoló versében is: „»Arany szabadság! melyet őseink / Vérről szereztek, vérről tart fen ólmunk, / Szűz vállaink! oh, vérről is megóvunk...«” *Magyar adózók = CSÁSZÁR, i. m.* (1846), 201.

⁶⁰ Ebből a szempontból igen érdekes, hogy 1847-ben Kossuth Lajos egy cikkében, amely Széchenyi István *Politikai programtörvények* című munkájára reagál, már magától értetődően használja a „szűz vállasok” kifejezést: *Kossuth Lajos 1848/49-ben, I, Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48*, kiad. BARTA István, Bp., Akadémiai, 1961, 133. Ekkorra jócskán elterjedhetett a frázis.

rális és konzervatív szembenállásnak megfeleltetni, bár a kétosztatóság nyilvánvaló, csak éppen inkább morális és műveltségbeli alapon történik a két tábor megkonstruálása.

Arany éppen ezen a ponton alakítja gyökeresen másféleképpen művét. Művében is ott van ugyan a két tábor, s a megnevezésükre használt fogalmak néhol pontosan, néhol csupán felismerhetően követik is a konzervatívokra és liberálisokra a korabeli politikai diskurzusban alkalmazott kifejezéseket.⁶¹ *Az elveszett alkotmány*ban azonban a politikai praxis, a korteskedés módszerei mindkét oldalon ugyanolyannak mutatkoznak: a mű egy-egy nagy beszéd imitálásával mutatja be az igazság quintilianusi mozzanatát mellőző, erkölcstelen retorikai meggyőzés műveletét.⁶² Ennek bizonyos előképét egyébként szintén megtalálhatjuk a politikai sajtóban: a Pesti Hírlap zalai tudósítója ugyanis közölte azt a proklamációt, amellyel Forintos György a háziadó fizetése ellen izgatott.⁶³

Az elveszett alkotmány politikuma ilyenformán több rétegből tevődik össze. Időben s térben is különböző elemek és események kerülnek egymás mellé, egy hosszabb, több évre kiterjedő periódus zalai és bihari jelenségei, ezáltal kínálván fel az egykorú olvasónak a ráismerés lehetőségét.⁶⁴ Ezzel a lehetséges egykorú olvasásmóddal feltétlenül számolnunk kell.⁶⁵ S hogy a mű mennyire rászorult erre az egykorú, nem csekély részben politikai kontextusra, illetve az egyéb, humorforrásként is alkalmazott aktualitásokra, azt Arany későbbi gesztusa is bizonyíthatja: a költő ugyanis évtizedekkel később számos sorhoz kommentárt csatolt, s ezt az eljárását még az 1867-es kiadás megjelenése után is folytatta.⁶⁶ Úgy érezte ugyanis, hogy enélkül immár nem érthető a szöveg. Aranynak ez az eljárása azt is bizonyítja, hogy a mű értelmezésekor nem tekinthetünk el ennek az egykorú utalásrendnek a rekonstruálásától – s ez a törekvés éppúgy közelebb vihet Arany vígeposzának megértéséhez, mint az egykorú hazai politikai diskurzus rétegeinek érzékeléséhez.

⁶¹ Erre egyetlen példa: az 1843-as zalai eseményeket értékelő vezércikkben Kossuth a következőképpen fogalmaz. „Most legközelebb gr. Majláth János úr azon nézettel lép föl, hogy Zalában a’ conservativ párt némely emberei támadták meg Deák személyében azon pártot, melyet a gróf vágató pártnak nevez.” Pesti Hírlap, 1843. ápr. 20. (240. szám), 259.

⁶² Lásd Kolocintos, majd Pörgedy beszédét a Negyedik énekben (ARANY, *i. m.*, 673–676, 679–681).

⁶³ Pesti Hírlap, 1843. ápr. 20. (240. szám), 261–262. Itt a levél aláírásaként csak a betűjegy szerepel (F. G.).

⁶⁴ A mű politikumának a legnagyobb figyelmet szentelő Barla Gyula sem figyelt fel a zalai eseményeket idéző elemekre: BARLA, *i. m.*, 70–74.

⁶⁵ Arra Barta *Az elveszett alkotmány* kísérletiességével kapcsolatban hívta fel a figyelmet, hogy az egykorú olvasat másképpen érzékelhetett bizonyos poétikai megoldásokat: „A mű fantasztikuma nem hat igazának. (Lehet persze, hogy akkor másképp olvasták volna az ilyesmit.)” BARTA, *i. m.*, 128.

⁶⁶ Arany kommentárjainak a rétegeiről lásd AJÖM II, 225.